Stiški samostan

2002

GIMNAZIJA BEŽIGRAD
LJUBLJANA

Stiški samostan

KAZALO

KAZALO**.....2**
POVZETEK**.....2**
UVOD**.....3**
Nastanek cistercijanskega reda in samostana Stična**.....4**
ARHITEKTURA**.....6**
ŽIVLJENJE MENIHOV**.....10**
ZAKLJUČEK**.....13**
VIRI**.....14**

POVZETEK

Stiški samostan

Samostan Stična je eden naših najpomembnejših umetnostnih spomenikov. Ustanovljen je bil sredi 12. stoletja in je bil ves srednji vek versko, kulturno in gospodarsko središče Dolenjske. Že v 2. polovici 12. stoletja so za njegovimi zidovi nastajali znameniti rokopisi z bogatimi inicialkami in miniaturnim okrasjem, kasneje pa je samostan kot naročnik zaposloval številne umetnike, da so od daleč naokrog s svojimi deli bogatili dolenjske cerkve, jih krasili s freskami in v njih postavljali nove oltarje. Tako je poleg Turjačanov zlasti Stična naročala dela pri Janezu Ljubljanskem, znamenitem slikarju 15. stoletja. Njen vpliv je segal tudi do Ljubljane, ko je leta 1629 tam postavila dvorec na Starem trgu. Stična je bila torej pomembno kulturno žarišče tega dela Slovenije. Ni se omejevala samo na likovno dejavnost, kajti vsaj od 16. stoletja naprej je v samostanu delovala tudi glasbena šola, že zelo zgodaj pa je bila Stična tudi oporišče slovenske pisane in govorjene besede v srcu nekdanje Kranjske. Cesar Jožef II. je 6. oktobra 1784 skupaj z drugimi samostani razpustil tudi Stično. V naslednjih letih so njena poslopja služila v najrazličnejše namene. Leta 1898 pa je cistercijanski red svoj samostan pridobil zase in od takrat Stična spet služi istemu namenu, za katerega je bila pred več kot 800 leti ustanovljena.

UVOD

Stiški samostan

Stiški samostan je eden naših najpomembnejših umetnostnih spomenikov, če ne celo prvi med njimi. Je najstarejši samostan na ozemlju Slovenije, saj je začel nastajati že leta 1132. V srednjem veku je bil eno najpomembnejših kulturnih žarišč na slovenskem ozemlju.

Središče celotne zasnove samostana je redovna cerkev s križnim hodnikom, okrog katerega so se kasneje razporedile še ostale stavbe.

V stiškem samostanu živijo beli menihi, ki se imenujejo cistercijani, po prvem cistercijanskem samostanu Citeaux v francoski Burgundiji.

Ves srednji vek je bila stiška opatija versko, gospodarsko in kulturno središče Dolenjske ter je po pomenu prekašala celo Ljubljano.

V naši seminarski nalogi bomo skušali predstaviti zgodovino stiškega samostana, njegovo zelo zanimivo arhitekturo, nastanek cistercijanskega reda in današnje življenje in dejavnosti belih menihov v samostanu.

NASTANEK CISTERCIJANSKEGA REDA IN SAMOSTANA STIČNA

Stiški samostan

V nemirnih časih evropske zgodovine, ki jih označuje politični boj med rimskim papežem in nemškim cesarjem (t.i. boj za investituro), začetek križarskih vojn, ko so Cerkev pretresala velika nasprotja in je samostan v Clunyju s svojo novo duhovnostjo skoraj zasenčil vplivno moč papeškega Rima, so iz vsega tega nemira in duhovnih stisk začeli nastajati novi meniški redovi. Redovništvo je boli namreč eno poglavitnih zavetij v notranjih stiskah tedanjega človeka – ljudem naj bi vrnilo notranji mir in ravnovesje.
V takem vzdušju je proti koncu 11. stoletja začel v Burgundiji, v tako rekoč obljubljeni deželi srednjeveškega redovništva, nastajati nov meniški red, cistercijani.

Slika 1: Benediktinska samostanska cerkev v Clunyju, ki so jo začeli zidati leta 1088, je bila najmogočnejša in najbogatejša romanska arhitektura v Evropi

Benediktinski menih in prior različnih francoskih samostanov Robert je z večjo skupino somišljenikov leta 1098 zapustil svoj clunyjsko usmerjeni samostan Molesme in se z dovoljenjem burgundskega nadškofa naselil v močvirni ravnini južno od Dijona nastal »novi samostan« Citeaux (izg. Sitó), ki je dal ime tudi novemu cistercijanskemu redu. Tam so našli popoln mir, samoto in revščino v duhu prvotnih meniških zahtev, ki so jih hoteli uresničiti v svojem novem samostanu. Ko se je Robert na papeževo željo vrnil v Molesme, so menihi v Citeauxu izvolili Alberika za svojega predstojnika. Ta je pri papežu poskrbel za pravno potrditev samostana, preuredil je njegovo liturgijo in zapisal prva pravila. Pravila so zadevala novi način življenja v redovni skupnosti, uboštvo, gostoljubje, položaj bratov laikov in ustanavljanje novih samostanov. Njegov naslednik, Angež Štefan Harding, je leta 1114 sestavil osnovna pravila cistercijanskega reda, t.i. Cardo caritatis, ki jo je kot »listino ljubezni« leta 1119 potrdil papež. Ta listina temelji na prvotnih izhodiščih redovnega življenja, kakor jih je postavil že sv. Benedikt. Največji mož in glavni razširjevalec mladega meniškega reda je bil sv. Bernard, ki je leta 1112 stopil v Citeaux skupaj s 30 enako mislečimi prijatelji in sorodniki.
Novi red se je tako hitro širil po vsej Evropi, da je ob smrti svojega največjega duha, sv. Bernarda, leta 1153 štel že 343 redovnih hiš.

Stiški samostan

Že dobrih trideset let po nastanku cistercijanskega reda je v zavetju dolenjskih gričev začela leta 1132 nastajati stiška opatija, najstarejši samostan na ožjem slovenskem ozemlju.

Območje, na katerem stoji samostan, je bilo v prvi polovici 12. stoletja v posesti višnjegorskih grofov (bratov Ditriha, Henrika in Majnhalma). Ti so to zemljišče, imenovano Stitik, podarili oglejskemu patriarhu Peregrinu, tedanjemu cerkvenemu poglavarju v deželi. Na to ozemlje je hotel naseliti menihe iz malo poprej ustanovljenega cistercijanskega reda, zato ga je daroval menihom v Runi pri Gradcu, da bi na njem ustanovili nov samostan.

Prvi menihi, ki so prišli v te kraje že leta 1132, so bili deloma iz francoskega Morimonda (kakor tudi glavni graditelj samostana Mihael), deloma iz štajerskega samostana Runa. Naselili so se pri prafari v bližnjem Šentvidu in od tam vodili gradnjo samostana na skrbno izbranem zemljišču. Leta 1135 je bil samostan že toliko dodelan, da se je v njem lahko začelo redno redovno življenje. Tega leta je bil samostan ustanovljen, leta 1136 pa je patriarh Peregrin kot zadnje pravno dejanje dodal še ustanovno listino. Z njo je bil stiški samostan pridružen kot materini hiši opatiji v Reinu pri Gradcu, s katero je bil vso svojo dolgo zgodovino večinoma v tesnih stikih.

Mnogi plemiški dobrotniki so v naslednjih stoletjih samostan bogato obdarili, veliko škode pa so mu v vsakem pogledu povzročili turški vpadi, zlasti v drugi polovici 15. stoletja. V 17. stoletju je samostan doživel velik razcvet, 6. oktobra leta 1784 pa ga je avstrijski cesar Jožef II. razpustil. Z obnovo leta 1898 se je v njem spet začelo redno redovno življenje. Danes kljub manjšemu številu menihov Stična živi in se razvija v pomembno duhovno in kulturno žarišče.

Slika 2 : Samostan Stična danes

ARHITEKTURA

Samostanska cerkev v Stični je najpomembnejši spomenik romanske arhitekture v Sloveniji. Kot najstarejši klošter na nekdanjem kranjskem in uradi vsestranskega

pomena, ki ga je stoletja imela Stična na precejšnjem delu slovenskega ozemlja, je stiški samostan tudi s svojim zunanjim pojavom že zgodaj pritegoval pozornost različnih obiskovalcev, ljubiteljev in opisovalcev.

Po vzoru drugih samostanov je tudi stiški zasnovan okrog majhnega kvadratičnega dvorišča s križnim hodnikom. Zaradi redovne cerkve, ki mora biti z glavnim oltarjem obrnjena proti vzhodu in ki leži v Stični na severni strani križnega hodnika, je zasnova vsega samostana uravnana po glavnih straneh neba. Tako je tudi vzhodni trakt določen za menihe, kjer je na pritlično kapiteljsko dvorano v nadstropju njihova skupna spalnica, na zahodni strani pa imajo svoje prostore bratje laiki. V južnem delu je zraven kuhinje meniška obednica, ob njej pa ogrevalnica. To je tudi edini prostor v vsem samostanu, ki so ga pozimi kurili.

Že prvotno je bil samostan tudi obzidan in tako ločen od ostalega sveta, kar je bila ena od poglavitnih zahtev redovnega življenja. Posebno ženskam je bil vstop vanj strogo prepovedan.

Redovna cerkev je kakor vse druge cistercijanske cerkve posvečena Materi božji. Njena prvotna arhitektura iz sredine 12. stoletja domala v celoti ohranjena, le v baroku so jo zunaj in znotraj tako predelali, da je njeno romansko jedro danes povsem zakrito in daje stavba vtis skoraj enotne baročne zgradbe. Cerkev je pokrita z veliko dvokapno streho, ki je zakrila svetlobno nadstropje romanske bazilike. Vse do baroka je bila namreč višja srednja ladja pokrita z lastno dvokapnico, stranski ladji pa z nižjima pultnima strehama, da je svetloba nemoteno prihajala vanjo skozi visoka bazilikalna okna. Od prvotnih oken v severni stranski ladji se je ohranilo samo še eno na zahodni strani. Nad to stavbo se dviguje osmerokotni zvonik, postavljen nad križiščem glavne in prečne ladje, ki je v osnovi gotski in od leta 1751 dalje baročno fasidiran ter pokrit s streho baročne oblike. Prvotna cerkev ni imela zidanega zvonika, ker je to v nasprotju z duhom skromnosti. Na zahodni strani so v 17. stoletju cerkev skrajšali za dolžino ene arkade. Zgoraj je napisana letni 1622, ki pomeni čas te prve velike baročne prezidave.

Notranjost cerkve je v baroku doživela bistveno spremembo. Ravne lesene strope, s katerimi so bile v srednjem veku prekrite vse tri ladje in križišče s prečno ladjo so zamenjali v srednji ladji banjasti in v stranskih dveh križni oboki, zastavljeni precej nižje od nekdanjih ravnih stropov. Križiščni kvadrat so

obokali s kupolo. S tem so se spremenila višinska razmerja prostorov, hkrati pa je ostalo na podstrešju brez funkcije tudi vse bazilikalno nadstropje, ki je poprej razsvetljevalo notranjost.

Slika 3: Model romanske Stične

Križni hodnik je središče samostana, saj smotrno povezuje vse njegove prostore. Štirje kraki oklepajo kvadratično dvorišče, ki je poleti urejeno v lepo negovan vrt. Ta s svojim zelenjem in cvetjem oživlja samostanske zidove in povezuje naravni prostor z arhitekturnim.
Stiški križni hodnik ponuja eno največjih estetskih doživetij, kar jih kulturnemu obiskovalcu nudijo naši umetnostni spomeniki. Njegove notranje stene so še vse iz sredine 12. stoletja, ko križni hodnik še ni bil obokan in njegove zunanje stene še ne zidane. Sledovi romanskega stanja so najbolje ohranjeni v vzhodnem kraku, kjer je bila v pritličju kapiteljska dvorana. Nad njo je bila v nadstropju skupna meniška spalnica, ki danes ni več ohranjena. Na nekdanji kapitelj še spominjata dve dvojni okni, ki so ju odkrili ob restavriranju križnega hodnika pred 2. svetovno vojno in ju dopolnili v sedanjo obliko. Med obema je bil nekdaj vhod v kapiteljsko dvorano, ki pa se ni ohranil in je zazidan.

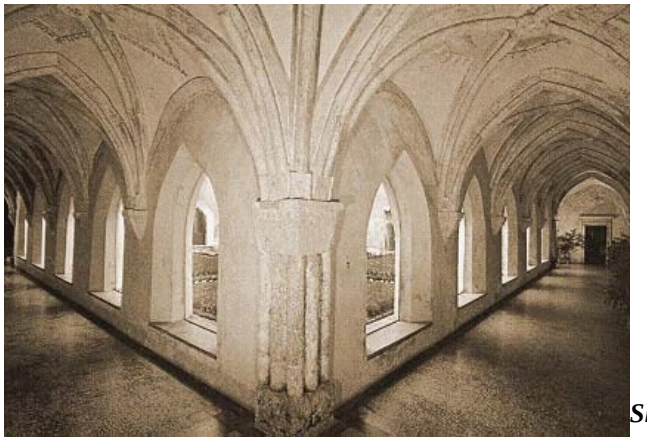
Slika 4: Križni hodnik

V vzhodnem hodniku so se ohranili tudi nekateri slikani grbi dobrotnikov iz 1. dobe samostana.
Visok polkrožni prehod skozi katerega so vse do 18. stoletja hodili menihi iz vzhodnega kraka križnega hodnika, kjer so imeli svoje prostore, naravnost v južno stransko ladjo cerkve, je še v celoti ohranjen, le da je s cerkvene strani zazidan, ker so na njegovem mestu postavili v 18. stoletju baročni oltar in napravili zdajšnji vhod v

južno cerkveno prečno ladjo. Ko so ta romanski vhod odpirali se je v njem pokazal nagrobnik Pongraca Turjaškega s konca 15. stoletja, ki je pri nas eden najlepših iz svojega časa.
V križnem hodniku vzbuja največjo pozornost njegov obok, ki mu daje s poslikavo še posebno umetniško vrednost. Vsi oboki, in teh je bilo sprva 24, so križno rebrasti z dvojnimi šilastimi prečnimi loki in diagonalnimi rebri, ki slone na obeh straneh na še romanskih tektonskih konzolah nekako sredi današnje višine sten.
V zazidanem prvotnem vhodu v cerkev je danes zbranih več kamnoseških in kiparskih kosov. Najbolj pričevalna je med njimi velika romanska baza tistega stebra, ki je od začetka 17. stoletja porabljen v cerkveni lopi v Šentvidu in ki se ponaša z lepim romanskim kapitelom.

Na južni strani se križni hodnik odpira v skupno meniško **jedilnico**, ki zavzema pritličje velike, v vrt pomaknjene gotske stavbe. Prvotno je z enim samim prostorom segala po vsej višini vse do podstrešja in so jo razsvetljevala visoka gotska okna. V baroku so ta enotni prostor predelili z vmesnim obokom, tako da je zdaj nad refektorijem dobila prostor samostanska knjižnica.

Slika ***5: Samostanska jedilnica z baročnimi štukaturami***

Visoke samostanske stavbe zapirajo **véliko vzhodno dvorišče**. Na vzhodu ga zapira dolg, dvonadstropen in v pritličju arkadiran trakt, skozi katerega vodi od 18. stoletja glavni vhod v samostan. Na severu stoji odlična renesančna stavba, tako imenovana. "stara prelatura", proti zahodu omejuje dvorišče prastari kapiteljski trakt in ob njem vzhodni zaključek redovne cerkve. Z južne strani pa je to dvorišče v 18. stoletju zaprla baročna stavba z "opatovo kapelo" v nadstropju in z dvema nižjima kriloma ob straneh.

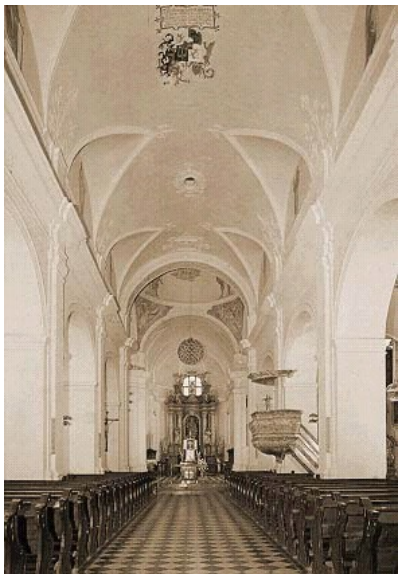

Slika 6: Notranjščina bazilike danes

ŽIVLJENJE MENIHOV

Cistercijanski red poudarja ročno in umsko delo. Oboje je služba Bogu in ljudem in odlična vaja v prizadevanju za krščansko popolnost, ki je predvsem v ljubezni do Boga in do vsakega človeka. Sveti Benedikt pravi, da so člani redovne skupnosti šele tedaj pravi menihi, če žive od dela svojih rok.

Stiški samostan

Sv. Benedikt je odločilno vplival na redovništvo s Pravilom, ki ga je napisal v začetku 6. stoletja na Monte Cassinu. Njegovo Pravilo je ustrezalo načelu "ora et labora" (moli in delaj).

Samostane so gradili v odročnih dolinah ali visoko v hribih, čim dlje od resničnega življenja in drugih ljudi, da bi tako lahko uresničili zapovedano ločenost od sveta. Hoteli so se odpovedati vsemu, kar bi jih lahko odvračalo od usmerjenosti k Bogu. Vsaka opatija je bila samostojna, vendar je bila hkrati povezana tako z maternim samostanom, kot tudi z drugimi hčerinskimi samostani. Z obiski v hčerinskih samostanih so opati skrbeli za spoštovanje pravil. O pomembnih zadevah so skupno odločali na letnem generalnem kapitlju v Cîteauxu.

Dosledna zapoved uboštva je dovoljevala le rastlinsko hrano in ribe ter kute iz grobih volnenih ali lanenih vlaken. S tem je bil usklajen tudi značaj liturgičnih molitev in pomen ročnega dela. Skupnost naj bi proizvajala in imela le toliko, kolikor je bilo potrebno za preživljanje.

Meniško življenje je bilo točno določeno, dnevni red pa razdeljen na enake dele molitve, dela in počitka. Ob drugi uri ponoči in sedemkrat čez dan so se zbrali menihi pri korni molitvi v Božji hiši. Vrhunec liturgičnega življenja je bila dnevna konventna maša.

V kapiteljski dvorani so vsak dan prebrali poglavje iz redovnega Pravila in se spomnili pokojnih sobratov. V obednici so dvakrat dnevno zaužili topli obrok. Enkrat na dan so se smeli ogreti v edinem ogrevanem prostoru. Pred večerno molitvijo so imeli duhovno branje v križnem hodniku.

Redovni statuti so ob delavnikih predpisovali pet do osemurno ročno delo. Kajti tudi delo naj bi vodilo menihe k Bogu: delo v pisalnicah, delavnicah, bolniških sobah ter na samostanskih vrtovih, na bližnjih poljih in v gospodarskih poslopjih. Bratje konverzi so delali kot zidarji, klesarji in tesarji na gradbiščih, opravljali so pomožna dela na polju, v sadovnjakih in vinogradih kot tudi pri krčenju gozdov, izsuševanju močvirij in kultiviranju tako pridobljene posesti oz. zemlje. S svojim delom so bistveno pripomogli k hitremu razcvetu novega reda.

Že od nekdaj so bili menihi, zlasti samostanski bratje, učitelji naprednega kmetijstva in gospodarstva na sploh. Trebili so gozdove, izsuševali močvirja in s tem pridobivali rodovitno zemljo. Uvedli so železni plug in zboljšali drugo poljedelsko orodje ter udomačili nove sadeže in žitne vrste. Delali so ceste in mostove ter pospeševali trgovino. Popotnikom in romarjem so nudili varno zavetišče in gostišče. Ukvarjali so se tudi z zdravilstvom. Tukaj velja omeniti "stiškega doktorja" patra Simona Ašiča (1906 - 1992), ki se je s svojim delom in knjigami o naravnem zdravljenju z zdravilnimi rastlinami uveljavil kot eden najvidnejših slovenskih zeliščarjev. V samostanu je na ogled tudi njegova spominska soba, kjer je sprejemal bolnike.

Stiški samostan

Daleč naokrog je bila znana samostanska lekarna. Danes to izročilo nadaljuje stisko podjetje SITIK.

Da bi se samostani lahko zadovoljivo preskrbovali, so sprejemali medse tudi brate laike. Ti navadno niso znali ne brati ne pisati, zato tudi niso bili obvezani h korni molitvi. Veljali so za člane samostanske družine drugega reda. Živeli in delali so v posebnih samostanskih prostorih.

Stiski menihi so se ukvarjali tudi z glasbo, tako je bila v samostanu v sklopu bogoslovne šole za vzgojo duhovnikov

Slika 7: Cistercijanski menihi v stiškem samostanu

tudi glasbena šola, v kateri je verjetno dobil prvo glasbeno izobrazbo naš znameniti skladatelj Jakob Gallus-Petelin (1550-1591).

Že v 12. stoletju so v samostanu nastali znameniti latinski rokopisi z bogatimi začetnimi črkami (inicialkami) in drobnim okrasjem. Tu je zagledala luč sveta najstarejša in najobsežnejša zbirka latinskih rokopisov pri nas.

V 15. stoletju je v samostanu nastal znameniti Stiški rokopis, ki v slovenskem jeziku obsega molitev pred pridigo, molitev Pozdravljena, Kraljica, dva obrazca splošne spovedi, nekaj latinsko-slovenskih izrazov in začetek velikonočne pesmi "Naš Gospud je od smrti vstal, od njega brdke martre" (Zadnikar, 2001, str. 165)

Skozi vso svojo zgodovino je bil samostan ne samo versko ampak tudi kulturno in umetniško žarišče. Stiški opati so naročali stavbarska, slikarska in kiparska dela za samostan in za svoje številne župnijske in podružnične cerkve pri najboljših umetnikih. Slikarja Janez Ljubljanski v 15. stoletju in Fortunat Bergant v 18. stoletju sta bila s svojim umetniškim delovanjem tesno povezana s stiškim samostanom. Bergant je avtor križevega pota v stiski cerkvi kot največje umetnostne dragocenosti.

Sedanje dejavnosti menihov so zelo različne. Že vzdrževanje samostana, tega prvovrstnega kulturnozgodovinskega spomenika, katerega strehe znašajo kar dva hektarja površine, zahteva veliko časa in moči. Na skrbi imajo Slovenski verski muzej, Dom duhovnih vaj, podjetje SITIK za proizvodnjo čajev, jabolčnega kisa in drugih naravnih zdravilnih pripomočkov. Ukvarjajo se z dušnim pastirstvom na domači župniji, pišejo in izdajajo knjige duhovne vsebine, ukvarjajo se s teološko znanostjo, zlasti s teologijo srca, delajo na vrtu, v sadovnjaku, pri čebelah, pečejo hostije itd. V njihovem Domu duhovnih vaj se teden za tednom zbirajo skupine, ki si prizadevajo za duhovno poglobitev. V zadnjih desetletjih so bili v samostanu že številni simpoziji, večkrat tudi mednarodni.

Na kratko lahko rečemo, da menihi poleg prvotne naloge - služiti Bogu in biti dušni pastirji, svoje poslanstvo izjemno dopolnjujejo tudi s kultiviranjem zemlje, pridobivanjem zdravil,... ter tako predstavljajo vzor laičnemu ljudstvu.

ZAKLJUČEK

Samostan Stična je bila in bo edinstven primerek med slovenskimi samostani in je kot zgodovinski spomenik Sloveniji lahko v ponos. Kljubovala je vsem oviram v svojem razvoju in se obdržala do danes v vsej svoji veličastni obliki, kar je uspelo le malo samostanom v Sloveniji in tudi v Evropi.

Stiški samostan

Marijan Zadnikar, zgodovinar, avtor več del o Stiškem samostanu, je po prvem obisku samostana izjavil: »Nastala je cela gora načrtov in v meni kup nerešenih vprašanj. Takrat me je ta veliki spomenik romanske kulture tako prevzel, da me je misel nanj spremljala vse življenje tudi na vseh mojih strokovnih evropskih poteh.« (Zadnikar, 2001, str. 7)

Arhitektura je bogata, zelo raznovrstna, opazimo lahko značilnosti večine obdobij, skozi katere je šel razvoj samostana. Veliko zgodovinsko vrednost imajo tudi vsa umetnoobrtna dela, kot so freske, reliefi, kamnoseški izdelki in podobno ter imajo tudi zelo znane avtorje, kot so Fortunat Bergant, Jože Plečnik p.Gabrijel Humek. Lahko rečemo, da je samostan Stična nerazdružljiva celota, sestavljena iz zelo zanimive arhitekture in slikovitega interiorja.

Menihi so skozi stoletja predstavljali dušne pastirje, umetnike, zeliščarje, zelo iznajdljive agronome in bili tako poleg prvotnega namena služiti Bogu tudi družbeno zelo koristni.

Odprta ostaja le še prihodnost samostana. V njegovo vzdrževanje je seveda potrebno vlagati kar veliko sredstev. Vsekakor je to nujno potrebno, da se samostan ohrani, saj se ne sme pustiti, da bi tak zgodovinski in umetnostni spomenik propadel, kot se je zgodilo že z mnogimi. Kot vemo samostan vsako leto obišče veliko število ljudi in škoda bi bilo, če bi jih prikrajšali za ogled takega edinstvenega spomenika, kot je samostan Stična.

VIRI

- Nadrah, A. *Stiška opatija*. Opatija Stična, 1981
- Zadnikar, M. *Stiški samostan*. Ljubljana: Zavod za spomeniško varstvo SR Slovenije, 1969. Kulturni in naravni spomeniki Slovenije 18.

Stiški samostan

- Zadnikar, M. *Stična in zgodnja arhitektura cistercijanov*. Ljubljana: Državna založba Slovenije, 1977

- Vinčec, M. *Po poteh meniških redov*. [Videoposnetek]. Portorož: Galaxy home video, 1996

- Zadnikar, M. *Samostan Stična in njegove znamenitosti.* 2. dopolnjena in prenovljena izdaja. Ljubljana: Družina, 2001. ISBN 961-222-374-2

- Zadnikar, M. *Samostan Stična.* 4. izdaja. Ljubljana: Založba Obzorja Maribor, 1981. Kulturni in naravni spomeniki Slovenije 18

- Zadnikar, M. *Stavbna zgodovina Stične* [Spletna stran]. [citirano 23. 03. 2002]. Dostopno na naslovu: http://www.rkc.si/sticna/sl/szg/html

- Nadrah, A. *Ora et labora* [Spletna stran]. [citirano 20.03. 2002]. Dostopno na naslovu: http://www.rkc.si/sticna/sl/dcist.html

- Patzelt, H. *Zgodovina cistercijanskega reda* [Spletna stran]. [Citirano 20.3. 2002]. Dostopno na naslovu: http://www.rkc.si/sticna/sl/rzg.html